Стручни критички осврт

Јанко М. Међедовић, *Psihopatija, ličnost i kriminalni recidiv: multimetodski pristup*. Докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2013 (година на насловној страни; у НаРДуС-у 2014), xiii + 246 стр. (ментор: др Горан Кнежевић; Комисија за оцену и одбрану: Г. Кнежевић, О. Тошковић, Г. Опачић, С. Смедеревац). Отворени приступ: НаРДуС.

I Предмет, грађа и мерило

Дисертација покушава да одреди место психопатије у номолошкој мрежи црта личности и криминалног понашања, и то тако да већ у полазишту узима у обзир да се о психопатији не може говорити независно од начина на који се мери. Рад то каже на првој страни: „Psihopatija nije jedini psihološki konstrukt čija je operacionalizacija konfundirana sa konceptualizacijom“ (стр. 1). Из те поставке изведен је нацрт: психопатија се код истих испитаника мери двема методама, рејтингом (PCL-R, полуструктурирани интервју и увид у досије, четири фасете: *Interpersonalni stil*, *Afektivitet*, *Životni stil*, *Antisocijalnost*) и самопроценом (SRP3), уз HEXACO-PI-R, кратке верзије упитника AMORAL 9 и DELTA 10, два рачунарска задатка (Тест коцкања и Тест имплицитних асоцијација с визуелним стимулусима насиља, конструисан за ово истраживање) и три показатеља рецидива из затворских досијеа. Сам рад нацрт описује речима: „U ovoj studiji će se podaci o ispitanicima prikupljati na četiri različita načina, dakle biće upotebljen multimetodski pristup“ (стр. 97). Узорак чини 156 мушких осуђеника из КПЗ Пожаревац-Забела и КПЗ Сремска Митровица; обрада обухвата проверу стилова процењивача, корелације, анализу главних компоненти, два структурална модела на опсервираним варијаблама и накнадно регресионо разлагање варијансе Интерперсоналног стила.

Мерило треба изрећи на почетку, изричито и без изузетка. Изјаве о ауторству, истоветности и коришћењу приложене уз рукопис својеручно су датиране 4. марта 2014 (стр. 244–246), па је рукопис предат почетком марта 2014. Рад се овде мери искључиво према литератури, стандардима, прописима и стању знања који су тада постојали. Ништа што је настало касније није мерило: ни каснији закони и правилници, ни литература објављена после предаје. У оквиру мерила јесу, међутим, и извори објављени непосредно пред предају — пето издање дијагностичког приручника Америчког психијатријског удружења (мај 2013) и прегледи из 2012–2013. То правило важи и за списак литературе овог осврта: свака његова јединица објављена је пре марта 2014, изузев саме дисертације, извештаја Комисије и одлуке Већа, који су предмет оцене, а не мерило.

Наводи из рада преузети су дословно, у латиници у којој је рад писан, с бројем штампане стране (главни текст на стр. 1–160, литература 161–213, прилози 214–242), према примерку у Националном репозиторијуму дисертација. Извештај Комисије потиче из материјала 6. седнице Већа научних области друштвено-хуманистичких наука од 27. маја 2014, заједно с одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета и одлуком Већа о сагласности. Универзитет је дао сагласност на предлог теме 13. марта 2012, Наставно-научно веће изабрало је Комисију 20. марта 2014 (у обрасцу уз захтев Факултета као датум те седнице стоји 3. април 2014), извештај је датиран 24. априла 2014, Наставно-научно веће прихватило га је 15. маја 2014, Веће научних области дало је сагласност 27. маја 2014, а одбрана је одржана 9. јула 2014. То што извештај није објављен уз рад није повреда тада важећег закона: закон у тексту важећем до рока јавни увид у извештај и дигитални репозиторијум не прописује (Zakon o visokom obrazovanju, 2005, у тексту закључно с изменама из 2013).

Рад је емпиријска корелациона студија на пригодном узорку осуђеника, с ретроспективно прикупљеним критеријумом. За такав рад постоје писани оквири извештавања и употребе тестова: *Standards for Educational and Psychological Testing* у издању из 1999 (AERA, APA & NCME, 1999), стандарди извештавања Америчког психолошког удружења (APA Publications and Communications Board Working Group on Journal Article Reporting Standards, 2008) и смернице Радне групе за статистичко закључивање (Wilkinson & Task Force on Statistical Inference, 1999). Домаћој струци они нису били страни — часопис *Psihologija* у упутству ауторима из 2012 тражи: „Apply APA 6 format and style“ (Društvo psihologa Srbije, 2012) — али дисертацију у Србији не обавезују као пропис, а аутори стандарда извештавања сами кажу да их не нуде као обавезне захтеве. Зато се у овом осврту наводе као упоредно мерило. Домаћи писани оквир струке јесте Кодекс етике психолога Србије, чија тачка 1.5.1 гласи: „U pismenim i usmenim izveštajima o istraživanjima psiholog je dužan da stručnoj javnosti obelodani tačno, precizno i potpuno sve korake (metodološke, konceptualne, statističke) koje je preduzeo a čije je poznavanje neophodno za kritičko procenjivanje obavljenog posla.“ (Društvo psihologa Srbije, 2000). Где писаног стандарда нема — за тачност преношења туђих налаза, за унутрашњу доследност текста, за терминологију — приговори се воде као логички аргумент из саме грађе рада.

II Шта рад доноси

Прво, рад доноси нацрт који на истим испитаницима, у затворским условима, спаја рејтинг, самопроцену, два рачунарска задатка и податке из досијеа. Нацрт није пуко нагомилавање инструмената: изведен је из прегледа литературе, у коме рад прихвата захтев да се избегне ослањање на један начин операционализације — „oni dalje predlažu da se izbegava takozvana mono-operacionalna pristrasnost“ (стр. 25) — и

одлуке да се ради на најужим мерама психопатије: „Potrebno je ići na najspecifičniji nivo operacionalizacije i upotrebljavati uže crte u analizi.“ (стр. 53). Одлука да се користе четири фасете PCL-R и четири модалитета SRP3, а не укупни скорови, тек омогућава главни налаз рада.

Друго, први циљ постављен је као покушај репликације, уз супарничка објашњења. Нулту сагласност рејтинг и самоописних мера Фактора 1 из ранијег домаћег истраживања рад не узима здраво за готово: „Ova diskrepanca između mera sržnih psihopatskih crta ličnosti se može objasniti na tri načina.“ (стр. 14), па за свако објашњење наводи како би се проверило. Налаз се потом делимично понавља, а делимично не — Афективитет рејтинга конвергира са самопроценом (,19–,31), а Интерперсонални стил не (,04–,12, Табела 7) — и то је саопштено без улепшавања (стр. 129).

Треће, рад критички чита инструмент коме поклања највише пажње. Из садржаја самих ставки изводи да Херово разликовање антисоцијалног и криминалног понашања унутар PCL-R не може да се одржи: „Hejr i saradnici kao da prenebregavaju činjenicu da faktor Antisocijalnosti u PCL-R skali sadrži tri ajtema koji su de facto markeri kriminalnog ponašanja“ (стр. 24). Одатле следи јасно разликовање предиктивне и објашњавајуће вредности психопатије — „Problem sa ovim rezultatima jeste što dovode u pitanje ne prediktivnu, već eksplanatornu moć psihopatije kada je u pitanju recidiv.“ (стр. 78) — и мерило које рад примењује и на сопствене налазе: веза психопатије и рецидива није сасвим кружна ако и друге фасете задрже допринос уз Антисоцијалност. Рад ту проверу изводи (стр. 153) и предлаже да се Антисоцијалности у будућим истраживањима да статус критеријума или медијатора (стр. 154).

Четврто, методолошки поступци су на више места пажљиво изведени и отворено описани. Процењивачи на интервју нису долазили с претходним знањем о испитанику — „U obe ustanove na razgovor su dolazila lica o kojima ispitivač nije znao ništa sem šifre za identifikaciju.“ (стр. 108). Могући стил процењивача рад није претпоставио него проверио; нађени ефекат на Интерперсоналном стилу кориговао је, анализе поновио, а налаз употребио као резултат: „Ipak, nalaz da upravo na ovom faktoru postoji efekat stila procenjivanja ostaje važan rezultat i biće korišćen u interpretacijama.“ (стр. 109). Табела 6 за 24 упитничке и рејтинг скале даје четири метријска показатеља (α, β, ψ, h), за IAT коефицијент α, а скалу која не достиже ни либерални праг рад сам издваја. Број компоненти одређен је двама критеријумима, укључујући Хорнову паралелну анализу, што одговара препоруци да се о броју фактора одлучује на основу више мерила: „We suggest that researchers rely on multiple criteria when deciding on the appropriate number of factors to include in a model.“ (Fabrigar, Wegener, MacCallum & Strahan, 1999, стр. 283). Основни показатељи подесности оба структурална модела дати су (χ^2, df, p, NFI, CFI, RMSEA) и међусобно

су сагласни при N = 156, а за сваку стазу дати су B, стандардна грешка и p, па читалац може сам да провери граничне случајеве, а поступак сужавања модела описан је отворено (стр. 120).

Пето, за Тест имплицитних асоцијација, конструисан за ово истраживање, рад је предвидео и спровео засебну проверу стимулуса на узорку студената, одступања појединих фотографија отворено навео — „Ovi podaci sugerišu mogući pravac u unapređenju instrumenta u budućnosti.“ (стр. 111) — а све стимулусе, као и ставке SRP3, HEXACO-PI-R, AMORAL 9 и DELTA 10, приложио у целини (Прилози 1 и 3–6). Тиме је истраживање у погледу мера поновљиво.

Шесто, рад пријављује оно што му не иде у прилог. Изостанак везе IAT-а с психопатијом, супротно јединој ранијој студији, изречен је јасно: „U našem istraživanju ovakve veze nisu pronađene ni sa jednom od mera psihopatije, nezavisno od načina merenja“ (стр. 146). Неуспех хипотеза о Тесту коцкања такође: „Na osnovu ovih nalaza možemo reći da peta i šesta hipoteza ovog istraživanja, koje se odnose na povezanosti između skora na GTu, psihopatije i ličnosti, nisu potvrđene.“ (стр. 149). Накнадна анализа Интерперсоналног стила назива се правим именом: „Zbog toga je uvedena dodatna, ad hoc hipoteza kojom se tvrdi da Interpersonalni stil ima dvostruku prirodu“ (стр. 126). Аутор уз то сам ограничава узрочно читање својих модела — „U svakom slučaju, za sada sve ove odnose treba shvatati više u korelativnom a ne u kauzalnom smislu.“ (стр. 137) — и методску коваријансу примењује и на налаз који му иде у прилог: „Samim tim, zajednički metod može biti jedan od uzroka dobijene korelacije.“ (стр. 143).

Седмо, рад доноси неколико садржинских налаза који стоје на више анализа истовремено. Поштење-Скромност показује се као најдоследнији личносни корелат психопатије — биваријантно, у компонентној анализи и у моделу — па рад с правом каже: „Sa sigurnošću se može reći da je najbolji prediktor psihopatije iz bazične strukture ličnosti dimenzija Poštenje-Skromnost.“ (стр. 135). Разлика психопатије и садизма, коју рад уочава још у прегледу литературе, када за један туђи налаз каже да је „više saglasan sa crtom sadizma koja nije kontrolisana u ovom istraživanju tako da ovaj nalaz ne treba u startu pripisati psihopatiji“ (стр. 87), потврђује се у сопственим подацима: IAT корелира са Садизмом, а не с мерама психопатије.

Осмо, теоријски део је обиман, савремен и претежно критичан. Прати расправе из 2012–2013 (међу њима и полемику о структури PPI из почетка 2013), двострано приказује литературу о третману и о такозваној успешној психопатији, опрезан је према популарним темама и на више места заузима самосталан, бројевима образложен став према тумачењу изворника (нпр. стр. 40, фуснота 8).

Најзад, треба рећи и оно што надилази појединачне вредности: тврдње рада у највећем делу издржавају поређење с изворницима и са сопственим табелама. Бројчани подаци из туђих студија углавном су пренети тачно, у прегледаним случајевима и до друге децимале; дискусија у највећем делу верно преноси вредности и значајност из табела; показатељи подесности модела и односи коефицијената и стандардних грешака међусобно се слажу. Највећи део замерки које следе тиче се зато закључивања и извештавања, а не самих података.

III Циљ, хипотезе и нацрт истраживања

Четири циља (стр. 97–98) јасно су формулисана и произлазе из прегледа литературе, а мрежа је изричито замишљена као делом дедуктивна, делом експлоративна (стр. 97). Седам хипотеза (стр. 104–105) углавном су усмерене и проверљиве. Неколико ствари, међутим, отежава да се из њих изведе чиста одлука о потврди.

Прва хипотеза почива на једном извору, сажетку саопштења са научног скупа: „Ovakvu povezanost očekujemo na osnovu prethodnih rezultata o kongruentnosti samoprocene i rejting mera psihopatije u osuđeničkoj populaciji (Kujačić et al., 2012).“ (стр. 104). Сажетак бележи нулту сагласност рејтинга и самопроцене манипулативности (r = −,04) и наводи узорак на коме је налаз добијен (Kujačić, Međedović, Đoković, Jerinić & Knežević, 2012); рад, међутим, налаз преноси без података о узорку, а тврдња да су рејтинг мере Фактора 1 у тој студији описане адаптивним и функционалним склопом црта (стр. 15, 58) јача је од онога што објављени сажетак садржи. Рад, додуше, налаз о адаптивности поставља условно, као налаз који тек треба поновити (стр. 15, 97).

Други део четврте хипотезе по слову очекује супротан смер од онога који из рада следи: „Pozitivne korelacije se takođe očekuju između skorova sa testa implicitnih asocijacija i Amoralnosti“ (стр. 104). Из начина бодовања D-мере (стр. 103) и из образложења да IAT и Бруталношћу подстакнута аморалност мере врло сличне конструкте следи негативан предзнак, и дискусија хипотезу тако и препричава: „Međutim, drugi deo hipoteze se odnosio na negativne asocijacije između aspekata Brutalnošću podstaknute amoralnosti IAT skorova.“ (стр. 147). Реч је очигледно о омашци у запису, али рад је нити уочава нити објашњава, па се делимична потврда хипотезе 4 односи на исправљену, а не на написану формулацију. Налаз на коме почива први део исте хипотезе (Snowden, Gray, Smith, Morris & MacCulloch, 2004) добијен је првенствено на осуђенима за убиство с високом психопатијом, а хипотеза га уопштава на целу популацију осуђеника, па је ослонац у литератури слабији него што формулација сугерише.

Пета хипотеза очекује да ће мера на Тесту коцкања позитивно корелирати с личносним, а негативно с бихејвиоралним аспектима психопатије (стр. 105). Преглед литературе, међутим, за личносне аспекте наводи нулте налазе (стр. 94), а образложење уз хипотезу — дефицит страха и лоше учење кажњавањем — води пре супротном смеру; посредан ослонац постоји само у тези о адаптивном потенцијалу личносних црта. Шеста хипотеза налазе мета-анализе о корелатима психопатије и антисоцијалног поремећаја личности преноси на структуру личности осуђеника уопште, без посредног корака који рад даје тек на другом месту (стр. 56). Ниједна од те две хипотезе није потврђена, па ова неслагања не утичу на закључке.

Седма хипотеза гласи да ће „faktor Antisocijalnosti biti u najvećoj meri povezan sa povratničkim ponašanjem“ (стр. 105), уз позив на радове који, по опису у самом раду, говоре о Фактору 2, а не о фасети Антисоцијалност; непосредан ослонац рад има на стр. 71 и 78, али га уз хипотезу не наводи. Важније је друго: рад сам, на стр. 78, такву везу у ретроспективном нацрту назива кружном — „možemo zaključiti da je dobijena veza tautološka po prirodi, odnosno da je došlo do prediktor-kriterijum kontaminacije“ (стр. 78) — а хипотеза је постављена управо око те фасете. Аутор то на стр. 154 и 158–159 признаје, али се то не види у оцени хипотезе као потврђене. Њена потврда зато има претежно репликациону, а не доказну тежину; информативнији је налаз да Интерперсонални стил задржава допринос и уз Антисоцијалност (Табеле 11 и 12), о чему в. одељак VII.

План обраде упућује на претпоставке којих међу хипотезама нема. Уз модел медијације стоји да „pretpostavke o uticaju ovih varijabli na recidiv precizirane su u hipotezama istraživanja: GT učestvuje u generisanju lakših, a IAT, Amoralnost podstaknuta brutalnošću i Dezintegracija u produkciji težih oblika kriminalnog povratništva“ (стр. 107), али ниједна од седам хипотеза то не садржи. У корист рада иде то што је очекивање ипак унапред изречено, у самом плану. Стазе од тих мера ка рецидиву — међу њима и веза IAT-а с пеналним рецидивом — зато треба читати као експлоративне, на шта рад упућује само општом напоменом о експлоративном делу мреже (стр. 97).

План обраде (стр. 106–107) не одређује ни шта значи да је хипотеза потврђена или делимично потврђена, ни ниво значајности уз велики број тестова, ни унапред задате критеријуме подесности структуралних модела. Стандарди извештавања траже управо то разликовање — „Report any other analyses performed, including adjusted analyses, indicating those that were prespecified and those that were exploratory“ (APA Publications and Communications Board Working Group on Journal Article Reporting Standards, 2008, Табела 1, стр. 843) — и изјаву о потврди или непотврди за сваку изворну хипотезу. Последица је да оцене хипотеза у дискусији почивају на појединачним значајним корелацијама без унапред датог мерила (в. одељак VII).

Најзад, нацрт је ретроспективан — критеријум претходи мерењу предиктора, што рад сам каже на стр. 159 — а план и модели формулисани су узрочним речником: утицај, посредничка улога, продукција. Ограда да узрочне односе у моделима треба посматрати „samo uslovno“ (стр. 142) дата је тек у дискусији. Смернице Радне групе за статистичко закључивање упозоравају управо на ту замку: „It is sometimes thought that correlation does not prove causation but ‚causal modeling‘ does.“ (Wilkinson & Task Force on Statistical Inference, 1999, одељак Results — Causality). Модели у овом раду показују обрасце повезаности, не утицај и посредовање; рад то на више места и сам зна (стр. 136–137), али тај опрез не спроводи доследно у формулацији циљева, хипотеза и закључака.

IV Теоријски оквир: приказ литературе, појмови и приписивања

Пет теоријских поглавља (стр. 1–96) чине више од половине главног текста и оправдавају оцену Комисије о темељном прегледу литературе; критички уметци су самостални и носе нацрт истраживања (в. одељак II). Слабости овог дела распоређене су по неколико образаца; највећи део не дира емпиријски део рада, али неколико њих дира образложење хипотеза и тумачења.

Први образац је неажуран приказ дијагностичке класификације. Рад на стр. 23 пише о ревизији приручника „za koju se očekuje da uskoro bude zvanično publikovana“ (стр. 23), а на стр. 42 о петофакторском моделу поремећаја личности који „biće primenjivana u DSM5“ (стр. 42). Пето издање приручника објављено је у мају 2013, око девет и по месеци пре предаје (American Psychiatric Association, 2013): критеријуми антисоцијалног поремећаја личности у главном делу остали су у суштини непромењени, а модел црта личности, са спецификатором психопатских обележја, смештен је у Одељак III, као модел за даља истраживања. Очекивање рада делимично се, дакле, остварило, али ван главног дела приручника; то не мења аргумент рада о неподударности психопатије и антисоцијалног поремећаја, а пропуст се тиче уводног прегледа, не емпиријског дела.

Други образац је преношење налаза с назнаком популације, инструмента или нивоа анализе који изворнику не одговарају. Студија Vitacco, Neumann и Jackson (2005) описана је као истраживање на испитаницима „selektovanih iz opšte populacije“ (стр. 47), а рађена је на психијатријским пацијентима; у узорку из опште популације из исте грађе (Neumann & Hare, 2008) Интерперсонални фактор с интелигенцијом корелира негативно, као и остали фактори, па позитивна веза Интерперсоналног стила и интелигенције, на коју се дискусија ослања (стр. 132, 141), нема ону ширину уопштавања коју јој рад придаје. Студија Mahmut, Homewood и Stevenson (2008), рађена на некриминалном узорку, сврстана је међу налазе на осуђеницима (стр. 94) и у дискусији наведена међу потврдама везе Теста коцкања и психопатије (стр. 149).

Из негативне корелације Неустрашиве доминантности и шизотипије у узорцима студената рад на стр. 46 закључује да манипулативне и интерперсоналне црте штите од шизотипалних искустава, иако је налаз корелациони, а изворни аутори заштитну улогу тумаче у обрнутом смеру — чиме слаби једна од спољних потврда тумачења у дискусији (стр. 131). Таквих омашки има још, и у збиру дају налазима о PCL-R код одраслих осуђеника ширу подлогу него што извори допуштају.

Трећи образац, малобројнији али тежи, јесу налази пренети у обрнутом смеру. Група која у студији Vassileva, Kosson, Abramowitz и Conrod (2005) одговара секундарној психопатији описана је ниском анксиозношћу (стр. 19), иако је у изворнику имала највишу анксиозност — дакле обрнуто управо у обележју које рад на стр. 18 наводи као кључну разлику двеју варијанти. Навод да је гранични поремећај личности „povezan isključivo sa Faktorom 2 psihopatije i ova povezanost je karakteristična za žene a ne za muškarce“ (стр. 44) обрће налаз Sprague, Javdani, Sadeh, Newman и Verona (2012): код мушкараца је тај поремећај везан само за Фактор 2, а код жена за интеракцију двају фактора. Студија Walsh, Swogger и Kosson (2009) приказана је као истраживање тежине повреде жртве, иако је њен критеријум инструменталност насиља (стр. 32), па развојна хипотеза изведена из разлике двеју студија нема основа.

Четврти образац су закључци поглавља јачи од прегледа који им претходи. Рад пише: „Sva istraživanja psihopatije u ovom kontekstu rezultirala su nalazima koji jasno govore da je psihopatija kontinualna crta“ (стр. 16), прећуткујући раније налазе таксона; превага новијих и строжих анализа јесте на страни димензионалности, али не једногласно. Из појаве тријархијског модела закључује се „da je konsenzus oko tri faktora već postignut“ (стр. 25), иако тај модел није истоветан с прве три фасете PCL-R; аутор тај став, додуше, сам означава као мишљење, али он служи као теоријска подлога модела у коме Антисоцијалност посредује. Поглавље 3 завршава се реченицом да виђење психопатије „kao patologije nije više održivo“ (стр. 68), што не следи из тога што се психопатске црте могу описати у простору личности: димензионални модели поремећаја, које рад на стр. 139 сам прихвата, задржавају појам поремећаја као екстремне, маладаптивне конфигурације црта.

Овај образац има последице по емпиријски део на три места. О Тесту коцкања рад у прегледу каже: „Pokazana je konstrukt validnost GTa, on zaista ispituje disfunkcije prefrontalnog korteksa“ (стр. 93), што је безусловније од прегледа на који се позива (Buelow & Suhr, 2009), који употребу теста подржава претежно у клиничким популацијама и бележи утицај личности и расположења на постигнуће; поглавље 5 се затим завршава реченицом да улогу изостанка емоција у ризичном и аморалном понашању „potvrđuju eksperimenti sa Testom kockanja“ (стр. 95), иако преглед на претходној страни показује неједнозначне налазе. Ограде рад уважава тек у дискусији (стр. 149–150), као могуће објашњење непотврђених хипотеза 5 и 6. О IAT-

у рад каже да одлука у задатку почива на аутоматским процесима, „što isključuje učešće svesnih kognicija“ (стр. 92), и понавља то у дискусији (стр. 146); литература доступна пре рока говори о поступку који настоји да мери аутоматску евалуацију (Greenwald, McGhee & Schwartz, 1998) и бележи удео стратешке обраде и могућност лажирања (Fiedler, Messner & Bluemke, 2006). Одрживу формулацију рад сам има на стр. 156, где каже да задатак „osujećuje davanje socijalno poželjnih odgovora“ (стр. 156). Најзад, из једне студије адолесцената (Caldwell, 2011) рад без ограде закључује да Интерперсонални стил „predstavlja pozitivan potencijal za terapijsku promenu“ (стр. 81), иако се највеће побољшање младих с високим скором на тој фасети односило на понашање у установи, а смањење рецидива нађено је за све фасете; на тој основи дискусија касније гради тезу о адаптивним потенцијалима Интерперсоналног стила (стр. 133–134).

Посебно место заслужује фуснота 5 на стр. 24, јер се тиче логике целог рада. Херову примедбу о узрочном закључивању из пресечних података рад одбија аргументом доследности: „u psihologiji se strukturalno modeliranje standardno koristi za procenu kauzaliteta, makar podaci i poticali sa mera uzetih u jednom merenju“ (стр. 24). Раширеност поступка, међутим, није одговор на примедбу, а модел с обрнутим смером стазе може имати једнаку подесност на истим подацима. Рад у дискусији своје стазе сам третира условно (стр. 136–137, 142), али на стр. 142 смер између Површног афекта и Садизма ипак бира по подесности модела (в. одељак VI).

Ни у овом делу не треба изгубити сразмеру: преглед садржи и низ исправних, суптилних и тешко доступних налаза, пренетих верно — од историје спора о структури PCL-R до литературе о условљавању страха на нивоу фасета — а замерке овог одељка траже исправке на одређеним местима, не другачији преглед.

V Узорак, инструменти и поступак

Узорак и осипање. У анализе је ушло 156 испитаника од 252 испитана: „Ukupan broj ispitanih osoba je bio veći (252 ispitanika) ali kako je prikupljanje podataka trajalo devet meseci, jedan broj ispitanika se osuo usled prebacivanja u druge penalne institucije“ (стр. 98), док су други одбили да учествују у каснијим деловима испитивања. Рад не даје број испалих по разлогу, расподелу по установама, стопу одзива ни поређење испалих и задржаних, што при осипању од 38 % на добровољачком узорку није формалност. Стандарди за тестове у коментару уз захтев да се узорак опише наводе управо ове чиниоце: „Factors that might reasonably be expected to affect the results include self-selection, attrition, linguistic prowess, disability status, and exclusion criteria, and others.“ (AERA, APA & NCME, 1999, Standard 1.5, коментар, стр. 18), а смернице за статистичко закључивање траже да се пре резултата пријаве „missing data, attrition, and nonresponse“ (Wilkinson & Task Force on Statistical Inference, 1999, одељак Results

— Complications). Пригодан узорак сам по себи није мана, али осипање није наведено ни међу ограничењима (стр. 158–159), па се пристрасност узорка не може проценити.

Показатељи рецидива. Први показатељ у набрајању варијабли назван је бројем хапшења („operacionalizovanog preko broja hapšenja ispitanika“, стр. 100), а у опису мера, у табелама и у дискусији бројем извршених кривичних дела (стр. 104, 150); из стр. 104 ипак је јасно да су у анализе ушли подаци из досијеа. Није, међутим, одређено шта тај број обухвата, ни шта значи нула у досијеу. Број правноснажних осуда по исказу испитаника (Табела 4: просек 2,27, распон 0–13) знатно је нижи од броја осуда из досијеа (Табела 6: просек 3,75, распон 0–17), а та разлика остаје непрокоментарисана. Мере рецидива назване су „kontinualne prirode“ (стр. 104), иако су бројачке; рад њихову асиметрију уочава и третира (о томе в. одељак VI).

Рејтинг психопатије. Рад наводи: „Procene na PCL-R skali u ovom istraživanju vršili su psiholozi obučeni za rad sa ovim instrumentom.“ (стр. 104). Не наводи, међутим, број процењивача ни садржај обуке, а међупроцењивачка сагласност на двоструко процењеном подузорку није испитана — иако рад сам, на стр. 12–13, ниску сагласност процењивача, нарочито на личносним ставкама, наводи као познат проблем инструмента. Стандарди за тестове ту су изричити: „When subjective judgment enters into test scoring, evidence should be provided on both inter-rater consistency in scoring and within-examinee consistency over repeated measurements.“ (AERA, APA & NCME, 1999, Standard 2.10, стр. 33–34). Провера стилова процењивача у поглављу 7 вредна је, али је само делимична замена (в. одељак VI).

Остаје нејасно и када је процењивач имао увид у досије. На стр. 103 стоји да процењивач бодује „Na osnovu odgovora ispitanika i uvida u podatke iz osuđeničkog dosijea“ (стр. 103), а на стр. 104 да процењивачи „nisu imali nikakve druge podatke o ispitanicima pre nego što je obavljen intervju i ispitanik ocenjen na indikatorima psihopatije“ (стр. 104). Пошто су мере рецидива узете из истог досијеа, ово питање није споредно. Употреба досијеа део је прописаног поступка PCL-R — инструмент је „a clinical construct rating scale that uses a semistructured interview, case history information, and specific scoring criteria to rate each of 20 items“ (Hare & Neumann, 2008, стр. 219) — па се раду не може замерити што га је користио. Може му се замерити што није описао када и како, и што преклапање садржаја предиктора и критеријума није разматрао као ограничење свих рејтинг фасета, а не само Антисоцијалности. Стандарди за тестове траже да се за сваки критеријум наведе и „the extent to which it is likely to be influenced by extraneous sources of variance“ (AERA, APA & NCME, 1999, Standard 1.16, коментар, стр. 21), а велика мета-анализа Херових мера налази да величину ефекта модерира и „the independence of psychopathy and

transgression assessments“ (Leistico, Salekin, DeCoster & Rogers, 2008, сажетак). Рад контаминацију критеријумом сам уочава и именује (стр. 78, 154, 159); недостаје само да је доследно примени и на Интерперсонални стил (в. одељак VII).

Самоописни инструменти. SRP3, AMORAL 9 и DELTA 10 у опису мера (стр. 100–101) наведени су према сажецима саопштења са скупова, иако рад на другим местима наводи и објављене изворе. За кратке верзије упитника AMORAL 9 (54 ставке) и DELTA 10 (30 ставки) није описано како су скраћене; за AMORAL 9 рад даје број ставки по фактору и хијерархијску структуру фактора и аспеката (Табела 5, стр. 100–101), а за DELTA 10 ни структуру. Њихова метријска својства на овом узорку дата су тек у Табели 6. Смернице за статистичко закључивање траже да се психометријска својства упитника сажму „with specific regard to the way the instrument is used in a population“ (Wilkinson & Task Force on Statistical Inference, 1999, одељак Method — Instruments). Дезинтеграција је у опису мера сведена на операционализацију шизотипије (стр. 101), што је поједностављење, јер је тај конструкт по својим ауторима шири. Неусаглашеност упутства уз SRP3 и прилога наведена је у одељку VIII.

Тест имплицитних асоцијација. За инструмент конструисан за ово истраживање опис поступка је непотпун: нису наведени број блокова и проба, контратежа редоследа блокова ни поступак с грешкама и дугим латенцијама, а није речено ни како контролни задатак (цвеће–инсекти) улази у анализу, иако је најављен као контрола опште брзине реаговања. D-мера је описана као „prosek razlika“ (стр. 102) латенција, без стандардизације индивидуалном стандардном девијацијом, која D-меру по алгоритму на који се рад позива (Greenwald, Nosek & Banaji, 2003) разликује од простог скора разлике. Будући да се рад на тај алгоритам позива, реч је о непотпуном опису, а не нужно о погрешном рачуну. Опис стимулуса у нацрту делимично не одговара стимулусима примењеним у тесту (примери вербалних стимулуса на стр. 102 су називи емоција, а у Прилогу 1 евалуативни придеви), али су стимулуси приложени у целини, па је поступак поновљив. Провера на узорку студената (стр. 109–111) показује да студенти мирољубиве фотографије доживљавају као пријатне, а насилне као непријатне — што је провера садржаја стимулуса, а не доказ конструктне ваљаности D-мере код осуђеника. У корист рада иде то што стандарди за тестове посебно предвиђају тестове намењене само истраживачкој употреби, уз захтев да се то јасно назначи (AERA, APA & NCME, 1999, Standard 3.27, стр. 48), а етички кодекс Америчког психолошког удружења за инструменте чија ваљаност није утврђена тражи да психолози „describe the strengths and limitations of test results and interpretation“ (American Psychological Association, 2010, 9.02(b)) — што рад, у погледу стимулуса, и чини.

Тест коцкања. Опис примењене верзије (стр. 101) тачно наводи четири шпила, од којих су два неповољна, али упутство — да испитаник што дуже остане у игри — одступа од изворног, у коме је циљ највећа добит (Bechara, Damasio, Damasio & Anderson, 1994). Као мера је узет укупан новац на крају задатка, а не нето скор избора шпилова, без анализе по блоковима; нису наведени ни рачунарска верзија ни број избора, а распон у Табели 6 (до 5550) не одговара изворном распореду карата. Могуће разлоге нултог налаза рад разматра (стр. 149–150), али не и начин бодовања.

Заштита испитаника. Рад наводи добровољност и обавештеност — „Sve osobe su bile ispitane na dobrovoljnoj bazi, nakon što im je precizno rečeno kako će ispitivanje izgledati.“ (стр. 99) — и шифровање (стр. 108). Није описано ни одобрење Управе за извршење кривичних санкција, ни облик пристанка, ни основ приступа досијеима, ни поверљивост PCL-R процена према управи установе. Прописи важећи у време истраживања ту су одређени: подаци о осуди за кривично дело спадају у нарочито осетљиве, а „Pristanak za obradu naročito osetljivih podataka daje se u pismenom obliku, koji sadrži oznaku podatka koji se obrađuje, svrhu obrade i način njegovog korišćenja.“ (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, 2008, чл. 17 ст. 1); разговор посетилаца с осуђеницима одобрава директор Управе (Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, 2005, чл. 30). Исти прописи иду, међутим, и у прилог раду: закон о заштити података допушта обраду у научноистраживачке сврхе уз одговарајуће мере заштите (чл. 6), закон о извршењу санкција налаже да се посебно омогући посета „naučnih radnika koji se bave proučavanjem kriminaliteta“ (чл. 30), а Кодекс етике психолога Србије тражи валидну сагласност и обавештеност испитаника (т. 1.6.1 и 1.6.3), не и писани облик пристанка ни одобрење етичког одбора. Реч је, дакле, о празнини у опису поступка, коју је код осуђеника као осетљиве популације требало попунити, а не о доказу да је поступак био неетичан.

VI Статистика: поузданост, корелације, компоненте и структурални модели

Статистички слој рада има чврсто језгро — метријски показатељи за све упитничке и рејтинг скале, паралелна анализа, отворено описано сужавање модела, сагласни показатељи подесности — и неколико места на којима се извештавање и закључивање разилазе.

Поузданост. Рад праг поузданости поставља на ,60 и изричито га назива либералним (стр. 112–113), али га не поткрепљује изворoм. Скала Пројекције аморалних импулса, која по речима самог рада не достиже ни тај праг (α = ,58), ипак улази у све анализе без ограде, а за више скала с α између ,62 и ,64, међу њима и Афективитет, рад не разматра колико нулте или ниске корелације могу бити последица слабљења због грешке мерења. Поузданост је, додуше, пријављена за

сваку тумачену подскалу, како траже стандарди за тестове (AERA, APA & NCME, 1999, Standard 2.1); замерка се тиче тумачења, не извештавања. Контраст на коме почива први налаз рада овим, међутим, није угрожен: Афективитет рејтинга, мање поуздан од Интерперсоналног стила, конвергира са самопроценом, а Интерперсонални стил не, па се неслагање не може објаснити поузданошћу.

Број испитаника и недостајући подаци. Табеле 7–9 и 13 не наводе број испитаника, а поступак с недостајућим подацима није описан. Исте вредности корелација носе различите ознаке значајности (нпр. ,22 с две звездице у колонама самопроцене и с једном у колонама рејтинга и рецидива), а односи F и R^2 у поглављу 9 указују да су анализе с мерама рецидива рађене на око 107, а не на 156 испитаника. Смернице за статистичко закључивање траже да се такве околности пријаве пре резултата (Wilkinson & Task Force on Statistical Inference, 1999, одељак Results — Complications). Последица је да се значајност граничних корелација не може проверити из рада.

Вишеструко тестирање и снага. Табеле 8 и 9 садрже око 250 корелација (168 и 87) тестираних на нивоу ,05, без корекције за вишеструко тестирање, без интервала поверења и без анализе снаге. Рад за то даје објашњење које не стоји — да је „snaga studije takva da je verovatnoća činjenja greške tipa 1 veoma niska“ (стр. 159). Грешку првог типа не одређује снага студије, него ниво значајности и број тестова; снага се тиче грешке другог типа. Смернице за статистичко закључивање не прописују одређену корекцију, али траже да се поступак изабере и образложи: „It is your responsibility to define and justify the methods used.“ (Wilkinson & Task Force on Statistical Inference, 1999, одељак Results — Multiplicities). Оцена да узорак обезбеђује задовољавајућу снагу (стр. 158) важи за средње ефекте; за корелације око ,20, какве рад сам наводи, снага при N = 156 износи око 70 %, испод конвенционалних ,80 (Cohen, 1992) — што аутор делимично и признаје. Слабије корелације на које се дискусија ослања (нпр. IAT с Лењошћу –,16 и Дезинтеграцијом –,18), као и веза IAT-а с пеналним рецидивом (–,21), треба зато узети као прелиминарне док се не понове на независном узорку; веза IAT-а са Садизмом (–,22) предвиђена је хипотезом 4 и има већу тежину.

Ортогоналност. На стр. 113 рад закључује: „Štaviše, visina ovih korelacija govori da je on ortogonalan na mere upitnika SRP3.“ (стр. 113); исти израз враћа се у резимеу. Незначајне корелације од ,04 до ,12 при N = 156 не искључују, међутим, малу позитивну везу: горња граница 95-процентног интервала поверења за r = ,12 износи око ,27. Тачније је рећи да је рејтинг мера Интерперсоналног стила практично неповезана са самопроценом, за разлику од осталих фасета PCL-R — што је и даље јасан и вредан налаз.

Анализа главних компоненти. У Табели 10 Пројекција аморалних импулса има засићење –,72 на компоненти самопроцењене психопатије, иако у Табели 8 позитивно корелира (,47–,69) са свим скалама SRP3 које ту компоненту дефинишу. Обе табеле не могу бити тачно пренете; вероватно је реч о грешци у предзнаку или о обрнуто кодираној скали. Текст на стр. 119 предзнак бележи, али га не објашњава. Исправан предзнак не би изменио тумачење компоненте, него би га појачао.

Провера стилова процењивача. У анализи коваријансе (стр. 108) међу коваријатама су и остале три фасете које је бодовао исти процењивач, па тест може открити само стил специфичан за једну фасету, а не општу строгост или благост; одсуство разлика на три фасете зато не искључује пристрасност. Реченица „tada bi mogli da budemo sigurni da je ta razlika posledica stila u procenjivanju“ (стр. 108) прејака је. Анализе осетљивости, ипак, показују да закључци не зависе од тога како је третиран процењивач с најизраженијим стилом, и то је њихова вредност.

Структурални модели. Пет питања заслужује пажњу.

Прво, моделовање на опсервираним варијаблама образложено је тиме да модели с латентним варијаблама „ne bi mogli biti identifikovani“ (стр. 120). Идентификованост зависи од спецификације модела; при N = 156 проблем би била стабилност процена и конвергенција. Одлука да се моделује на опсервираним мерама разумна је, али рад не наводи као ограничење то што стазе тако нису кориговане за грешку мерења. Препорука за извештавање о структуралним моделима тражи „a detailed justification of the model used, along with plausible alternatives and an account of identifiability“ (McDonald & Ho, 2002, сажетак).

Друго, оба модела сужена су искључивањем незначајних стаза на истом узорку, без унакрсне провере, па њихова подесност описује модел прилагођен узорку, а не потврђује унапред задат модел (о капитализацији на случају при таквим изменама в. MacCallum, Roznowski & Necowitz, 1992). Стандарди за тестове траже да се анализе с више предиктора, кад год је изводљиво, провере „by cross-validation or equivalent analysis“ (AERA, APA & NCME, 1999, Standard 1.17, коментар, стр. 21). χ^2 је значајан за оба модела, подесност је проглашена задовољавајућом без наведених прагова, а SRMR и интервал поверења за RMSEA нису дати. RMSEA од ,07 првог модела изнад је вредности коју Hu и Bentler предлажу као праг добре подесности — „close to .06 for RMSEA“ (Hu & Bentler, 1999, сажетак); у корист рада исти аутори упозоравају да RMSEA „tend to overreject true-population models at small sample size“ (Hu & Bentler, 1999, сажетак). Рад поступак сужавања описује отворено; модели су зато ваљани као експлоративни опис, али не и као потврда хипотеза.

Треће, метод процене није наведен, дијаграми приказују само спецификацију, а табеле дају само нестандардизоване коефицијенте, па се величине стаза предиктора мерених на различитим скалама не могу непосредно поредити. Нормализација

бројачких мера рангирањем не може дати нормалну расподелу код мера с много истих вредности, нарочито код пеналног рецидива; расподеле после трансформације нису приказане, па се тачност стандардних грешака и χ^2 не може проценити — смер и ред величине стаза тиме, ипак, нису доведени у питање. У моделу парцијалне медијације допуштене су коваријансе између егзогених варијабли и грешака Пасивне аморалности и Садизма, које рад не образлаже и не приказује.

Четврто, у опису другог модела стоји: „modelom je objašnjeno 45% variranja Interpersonalne manipulacije“ (стр. 123), а те варијабле нема ни на Дијаграму 3 ни у Табели 12. Податак је вероватно остатак раније верзије модела; процене стаза и закључци тиме нису погођени, али из рада се не може искључити ни да се и показатељи подесности односе на тај ранији облик. RMSEA другог модела из наведених χ^2, df и N износи око ,045, а наведен је као ,04; то не мења оцену подесности.

Пето, смер стазе Површни афекат → Садизам изабран је према подесности (стр. 142), без приказа индекса алтернативних спецификација. Рад отворено каже да та стаза нарушава логику модела и да је уведена из емпиријских разлога, што поступак чини проверљивим; формулација да тај смер, „iako uslovno“, „najvalidnije opisuje odnos“ (стр. 142) ипак је јача него што подесност на пресечним подацима допушта. Смернице за статистичко закључивање упозоравају да истраживачи понекад користе индексе подесности да би „hunt through thickets of competing models and settle on a plausible substantive explanation only in retrospect“ (Wilkinson & Task Force on Statistical Inference, 1999, одељак Results — Causality).

Посредовање и супресија. На стр. 153 рад закључује: „Iz njega možemo videti da je ova medijacija potpuna: nije značajna ni jedna bazična crta koja direktno, zaobilazeći medijatore, utiče na recidiv.“ (стр. 153). Закључак почива само на одсуству директних стаза у моделу из кога су незначајне стазе уклоњене; посредни ефекти нису ни процењени ни тестирани. Већина HEXACO домена нема ни биваријантну везу с рецидивом (Табела 9); за Поштење, Емоционалност, Сарадљивост и Дезинтеграцију нема укупног ефекта, а путеви имају супротне предзнаке, па потпуно посредовање за њих није показано. За Савесност образац јесте сагласан с посредовањем. Исто важи и за реченицу да модел директног утицаја потврђује деловање базичних црта преко медијатора (стр. 152): тај модел показује само да оне уз мере психопатије и Аморалности немају значајан директан допринос. Модели, дакле, показују да су базичне црте удаљенији, а психопатија и Аморалност ближи корелати рецидива — не доказано посредовање.

Негативне стазе од Афективитета и Површног афекта ка по једном показатељу рецидива јављају се само у мултиваријантним моделима, уз корелације нултог реда блиске нули (Табела 8). Рад их на стр. 122 исправно назива супресијом. Стаза

Афективитет → број дела у моделу директног утицаја има B = −,24 уз S.E. = ,13 (однос 1,85, p око ,065), а табела наводи p = ,05; по правилу са стр. 120 њено задржавање је гранично, иако је у моделу парцијалне медијације значајна. То је довољно да се о супресији говори као о статистичком обрасцу у једном узорку; тумачење о коме говори одељак VII иде знатно даље.

Разлагање варијансе Интерперсоналног стила (поглавље 9). Ово је место на коме се концептуални допринос рада, који истиче и Комисија, најнепосредније ослања на статистику, па га ваља прецизно одмерити.

Варијабла коју рад назива Криминални интерперсонални стил јесте скуп предвиђених вредности из регресије Интерперсоналног стила на три мере рецидива; њене корелације с другим варијаблама су, према томе, корелације пондерисаног збира мера рецидива и понављају Табелу 9 (нпр. IAT −,21 у оба случаја). Супротни предзнаци Савесности и IAT-а у двема колонама Табеле 13 највећим делом следе алгебарски из тога што те мере корелирају с рецидивом, а не с Интерперсоналним стилом. Резидуал — Некриминални интерперсонални стил — јесте легитимна мера дела црте независног од рецидива и показује информативне семипарцијалне везе с IAT-ом, Савесношћу и Отвореношћу. Табела 13 зато није независан доказ двојне природе црте, иако хетерогеност Интерперсоналног стила има ослонац у компонентној анализи (засићење ,57 на компоненти рецидива и −,49 на компоненти дисфункционалне личности, Табела 10). У дискусији се уз то Хедонизам и Пасивна аморалност наводе међу корелатима Некриминалног интерперсоналног стила, уз оцену „Dakle u pitanju su sistematske korelacije“ (стр. 133), иако су значајни само њихови пондери у моделу с 22 предиктора, а не биваријантне корелације; у поглављу резултата (стр. 127–128) та разлика је исправно направљена.

Бројеви друге регресије нису ни међусобно сагласни. Рад наводи: „objašnjeno je 32% variranja Kriminalnog (F=1.79, df=22, p<.05) i 36% variranja Nekriminalnog interpersonalnog stila (F=1.63, df=22, p<.01)“ (стр. 126). Уз исте предикторе и испитанике већи R^2 не може дати мањи F, а F = 1,63 уз 22 степена слободе бројиоца не може имати p < ,01. Из односа F и R^2 излази да су регресије рађене на око 107, односно око 87 испитаника, што рад не наводи, као ни степене слободе имениоца и кориговани R^2 (за 32 % уз 22 предиктора и око 107 испитаника кориговани R^2 износи око ,14). Бар један од бројева F, R^2 или p је погрешан. Називи криминални и некриминални означавају статистичке производе поступка, а не засебне аспекте црте; рад, који анализу отворено назива ad hoc, ту разлику није довољно раздвојио од садржинског тумачења.

Провера стимулуса на узорку студената. Регресије у Табели 14 (стр. 219), према односу F и R^2, изведене су на око 60, а не на свих 116 студената, што рад не наводи; регресија психопатије (F = 2,19, df = 10) означена је са p < ,01, а значајна је на нивоу ,05. Дискусија ту табелу чита шире него што она носи: реченица да „skorovi na

dimenziji afektiviteta na svakom od prikazanih stimulusa značajno predviđaju samoprocenjenu psihopatiju i sadizam“ (стр. 145) тачна је за смер веза, али не и за значајност, која је за психопатију постигнута код пет од десет стимулуса.

VII Резултати, дискусија и закључци о рецидиву

Дискусија (стр. 129–160) је најамбициознији део рада и у највећем делу верно преноси бројеве из табела. Разлика између онога што табеле носе и онога што закључци кажу појављује се на неколико одређених места, увек у истом смеру: налаз се у резултатима износи опрезно, а у завршним разматрањима као утврђена особина црте. Статистичка страна тих места (супресија, посредовање, композит рецидива) изложена је у одељку VI; овде се прате хипотезе и тумачења.

Прва хипотеза. Оцена да је хипотеза „parcijalno potvrđena“ (стр. 129) тачна је. Пре садржинског тумачења рад испитује методолошка објашњења — субјективност бодовања и стил процењивача — и то је исправан редослед. Међу тим објашњењима, међутим, није размотрена контаминација предиктора критеријумом (в. одељак V). Уз то, Интерперсонални стил назван је фасетом за коју постоји „najslabija interpersonalna saglasnost procenjivača“ (стр. 130), док по подацима које рад сам наводи на стр. 12 најнижу сагласност има Афективитет.

Друга хипотеза. Потврђена је за самопроцену и за поредак по коме су везе с упитничким мерама јаче него с рејтингом (Табела 8), и ту је налаз о Поштењу-Скромности најјачи садржински резултат рада. Део хипотезе о Аморалности показан је, међутим, само посредно, компонентном анализом и моделом — корелације HEXACO домена с мерама Аморалности нису приказане. Реченица „Na ovaj način je potvrđena razlika između petofaktorskog i šestofaktorskog leksičkog modela u njihovim reprezentacijama psihopatije.“ (стр. 145) јача је од нацрта: ниједан инструмент петофакторског модела није задат, па је реч о поређењу сопственог HEXACO налаза с објављеном литературом, које јесте у складу с предношћу шестофакторског описа, али није његов тест.

Трећа хипотеза. Рад хипотезе 2 и 3 оцењује као „u potpunosti potvrđene“ (стр. 135). За трећу то не стоји у изреченом обиму: Дезинтеграција корелира са свим мерама самопроцене психопатије, али од рејтинг мера само с Антисоцијалношћу (,24), што рад и сам утврђује: „Međutim asocijacije sa rejting merama izostaju, sa svima osim sa Antisocijalnošću.“ (стр. 142). Тачна оцена била би да је хипотеза потврђена за самопроцену и за рејтинг меру Антисоцијалности; рад ту разлику, додуше, садржински разматра (стр. 143–144).

Четврта хипотеза. Први део — негативна веза IAT-а с PCL-R мерама — није потврђен: ниједна од осам мера психопатије не корелира с IAT-ом (Табела 8), што рад сам каже (стр. 146). Оцена да је тај део „parcijalno potvrđen“ (стр. 147) почива на

корелацији IAT-а с Криминалним интерперсоналним стилом, дакле са збиром мера рецидива (в. одељак VI), па не говори о вези IAT-а и психопатије ништа што већ не говори веза IAT-а и рецидива; објашњење несклада са Snowden и сар. (2004) истим поступком зато није независно. Потврђен је, делимично и у исправљеном смеру, други део, преко Садизма (–,22). Тумачење скора иде знатно даље од тог налаза: IAT „predstavlja šizotipalno modulirani sadizam“ (стр. 147), а особе с мање негативних асоцијација „zapravo imaju sadističku strukturu ličnosti moduliranu šizotipalnim crtama“ (стр. 158). Модел објашњава 4 % варијансе IAT-а; једина директна стаза је Садизам → IAT (B = –,14); Савесност с IAT-ом корелира једнако јако као Садизам (,22 и –,22, Табела 9); Дезинтеграција делује само посредно, а у опису модела изостављена је стаза од Савесности ка Садизму (B = –,39), по нестандардизованом коефицијенту јача од стазе од Дезинтеграције (B = ,24) коју опис истиче. Одрживо је рећи да је Садизам једини значајан предиктор IAT-а међу мереним цртама. Закључак да је таква структура личности „posebno rezistentna na tretman i teško promenljiva“ (стр. 158) изведен је из корелације IAT-а с бројем издржаних казни (–,21), без података о третману. Веза IAT-а с пеналним рецидивом добијена је, треба рећи, независно од тих тумачења, у корелацијама и у оба модела — само је слаба и, као непредвиђена, тражи понављање.

Пета и шеста хипотеза. Непотврђене су, што рад саопштава без улепшавања. У објашњењу стоји и тврдња да су учествовали субклинички испитаници без краниjалних повреда (стр. 149), која у опису узорка нема упориште, јер провера повреда главе није наведена. Рад MacCallum и сар. (2002) наведен је за тврдњу да се у нацртима с критеријумским групама ефекти лакше откривају (стр. 150), а тај рад се бави дихотомизацијом континуалних варијабли и нацрт екстремних група не испитује. Закључак да хипотезе 5 и 6 нису потврђене тиме није доведен у питање.

Седма хипотеза. Предност Антисоцијалности доследно се јавља у Табелама 8, 10, 11 и 12, и налаз је у складу с оним што је литература пре рока очекивала: преглед Hemphill, Hare и Wong (1998) налази да је корелација општег рецидива с Фактором 2 јача него с Фактором 1, а у мета-анализи инструмената процене ризика Фактор 1 предвиђа насиље код мушкараца „only at chance level“ (Yang, Wong & Coid, 2010, сажетак). Разлика према другим рејтинг фасетама, међутим, није статистички тестирана и код два показатеља је мала, а веза је, по речима самог рада, делом кружна: „veza koja se dobija između ove psihopatske crte i kriterijuma je tautološka po prirodi“ (стр. 154). Први део хипотезе (позитивне везе мера психопатије с рецидивом) важи за три рејтинг фасете, а за самопроцену само делимично (бихејвиорални модалитети SRP3 корелирају с бројем осуда, ,21 и ,22), док за Афективитет не важи, што рад наводи (стр. 115, 150), али не уноси у одлуку о хипотези.

Веза психопатије и рецидива мимо Антисоцијалности. Провера да Интерперсонални стил задржава стазе ка сва три показатеља рецидива уз Антисоцијалност у моделу (стр. 153) исправан је одговор на проблем кружности у ужем смислу и налаз је вредан даље провере. Како је, међутим, PCL-R бодован уз увид у досије (стр. 103), контаминација предиктора критеријумом није искључена ни за Интерперсонални стил. Завршна реченица — „Time je pokazano da se stabilno kriminalno ponašanje ne može atribuirati samo crti Antisocijalnosti, već da između psihopatije i recidiva postoji netautološka povezanost.“ (стр. 157) — зато је јача од података: таква веза је могућа и сагласна с њима, али није показана.

Афективитет као супресор. Рад на стр. 154 из негативних стаза изводи да „ova psihopatska crta u stvari predstavlja supresor kriminalnog povratništva!“ (стр. 154) и закључује: „čini se da je upravo emocionalna nestabilnost i nekontrolisanost jedan od uzroka stabilnog kriminaliteta“ (стр. 154), а у завршним разматрањима да се та црта „nezavisno od metoda merenja pokazuje kao supresor stabilnog kriminaliteta“ (стр. 157). Подаци подржавају само закључак о статистичкој супресији у мултиваријантном моделу (в. одељак VI); узрочни исказ о емоционалној нестабилности на ретроспективним пресечним подацима нема основа. Изједначавање плитког афекта с емоционалном стабилношћу (стр. 154) уз то мења смисао појма: рад у истом пасусу тачно говори о емоционалној неосетљивости, а неосетљивост није исто што и стабилност.

Адаптивни потенцијали. Тврдња да рејтинг мере Интерперсоналног стила и Афективитета носе адаптивне потенцијале почива на томе што део њихове варијансе иде уз нижу Дезинтеграцију и вишу Савесност (засићења у Табели 10 и резидуал у Табели 13), а не на мерама стварног функционисања, којих у раду нема; веза с ниском шизотипијом видљива је у засићењима, док је у корелацијама нултог реда нулта (Табела 8). На стр. 131 рад налаз износи условно — негативно засићење, каже, „sugeriše“ функционалан и адаптиван склоп црта — а на стр. 143 и 146 као потврђен; на стр. 134 одатле закључује да су адаптивне одлике Интерперсоналног стила „u stvari odgovorni za napredak u psihoterapijskom procesu“ (стр. 134), иако третман није испитиван, а налаз на који се ослања (Caldwell, 2011) добијен је на малолетницима, што рад тачно каже на стр. 81, али не и на стр. 133.

Порекло некоригибилности. Реченица да некоригибилност криминалног понашања „potiče između ostalog i iz strukture ličnosti koja se odlikuje opštom psihičkom dezintegracijom i brutalnim amoralnim sadističkim dispozicijama“ (стр. 156) описује путеве у моделу медијације, али посредни ефекат Дезинтеграције није тестиран (в. одељак VI), а Дезинтеграција с пеналним рецидивом не корелира (,12, Табела 9). У ретроспективном пресечном нацрту такви искази треба да остану на нивоу сагласности с моделом. Тумачење негативне стазе Пасивне аморалности као помагачког понашања аутор, треба рећи, сам ограђује као хипотезу (стр. 155).

Практичне препоруке. Рад препоруке опрезно назива хипотетичком батеријом и уз њих предлаже конкретан проверљив тест: „Jedan dobar empirijski test za ovakvu hipotetičku bateriju bilo bi poređenje njene prediktivne moći sa upitnikom koji se trenutno koristi za procenu recidiva u našim kazneno-popravnim ustanovama.“ (стр. 158). Препоруке, ипак, почивају на ретроспективним корелацијама око ,20–,26 с по једним показатељем рецидива, без показатеља тачности предвиђања и без унакрсне провере; форензичка методолошка литература пре рока препоручује управо такав показатељ — „We outline why AUC is the preferred measure of predictive or diagnostic accuracy in forensic psychology or psychiatry“ (Rice & Harris, 2005, сажетак). Предлог да се IAT укључи у батерију почива на једној корелацији с пеналним рецидивом. Закључак да се испитаници описују „dovoljno objektivno“ (стр. 156) не следи из корелација Аморалности с рецидивом, јер социјална пожељност није мерена. Препоруке се, дакле, не могу узети као показана корист за процену ризика, него као хипотезе — што рад, уосталом, и сам каже.

Ограничења. Рад изричито наводи ретроспективни нацрт, контаминацију предиктора критеријумом и ризик грешке другог типа (стр. 158–159), с тачним описом предности проспективних студија. Међу ограничењима, међутим, нису пригодан добровољачки узорак и осипање (в. одељак V). Исказ „Za sada je dostupna samo rejting mera Hejrovog modela psihopatije“ (стр. 159) формално не стоји за стање пре рока: рејтинг скала другачијег концептуалног модела (Cooke, Hart, Logan & Michie, 2012) већ је постојала као истраживачки инструмент у провери ваљаности и била примењена на осуђеницима упоредо с PCL-R и SRP-III (Sandvik, Hansen, Kristensen, Johnsen, Logan & Thornton, 2012); тврдња је споредна, а препорука рада о мултимоделској процени остаје на снази.

VIII Наводи, бројеви, табеле и језик

Највећи део замерки у овом одељку не дира ниједан закључак, али по броју указује на недовољну завршну редактуру рукописа. Наводе се збирно, по врстама, с по неколико примера.

Текст и табеле. На стр. 122 стоји да „Sadizam sistematski pozitivno predviđa sva tri kriterijuma“ (стр. 122), а према Табелама 11 и 12 и Дијаграму 2 Садизам има стазе само ка броју пресуда и пеналном рецидиву. На стр. 116 број осуда описан је као негативно повезан са Садизмом — „Broj osuda ispitanika je negativno povezan sa projekcijom amoralnih impulsa i Sadizmom.“ (стр. 116) — а у Табели 9 та корелација је позитивна (,20). Просечна старост узорка у резимеу и у Abstract-у (34,7, SD 9,85) разликује се од Табеле 4 (34,95, SD 9,53) за истих 156 испитаника. Дескриптиви IAT-а у Табели 6 (минимум ,60, максимум 1,89, средина ,92, SD ,53) тешко се могу довести у склад: SD од ,53 близу је највеће могуће за тај распон и средину (,557), што би значило да су готово сви скорови на двема крајњим вредностима, а минимум ,60

необичан је за D-меру. Податке зато ваља проверити у бази; то не оспорава корелације IAT-а. Сличних несагласности има још: број мера на стр. 113 (28, уз 29 варијабли у Табелама 6 и 10), опис Графика 1 (аритметичке средине уместо медијана) и корекција скорова трећег процењивача у фусноти 13 (одузето ,25, а половина SD износи ,27).

Упућивања. Више упућивања на табеле и дијаграме је погрешно — на стр. 136, 138, 147 и 153 упућује се на Дијаграм 2 уз Табелу 12, иако Табели 12 одговара Дијаграм 3 (модел медијације). Уз погрешна упућивања по правилу стоје и исправне табеле, па садржај тврдњи остаје проверљив.

Прилози. Упутство уз SRP3 у Прилогу 3 гласи „Ovaj upitnik sadrži 100 tvrdnji.“ (стр. 235), иако прилог и опис на стр. 100 имају 64 ставке — упутство је пренето из другог инструмента.

Терминологија. Најважнија терминолошка неуједначеност тиче се скале *Callous Affect* из SRP3. Рад је назива час *Zaravnjeni afekat* (стр. 100), час *Површни afekat* (у свим табелама), а *Zaravnjeni afekt* у раду је и назив модалитета Дезинтеграције (стр. 143). Изворни аутори скалу описују овако: „We named this factor Callous Affect (CA). It appears to map well onto Hare’s (2003) Affective factor, which taps deficiencies in affect including remorse, guilt, and empathy.“ (Williams, Paulhus & Hare, 2007, стр. 209) — дакле безосећајност, а не плиткост афекта, која је засебна ставка PCL-R. Превод тако ствара привид веће садржинске подударности двеју мера, и то управо на месту где рад на стр. 143 везу Дезинтеграције и самопроцењене психопатије тумачи реченицом „Ove dve crte su po sadržaju veoma slične i verovatno je da je njihova zajednička varijnsa uzrok korelacijama između Dezintegracije i psihopatije“ (стр. 143); нумерички резултати тиме нису погођени, али је то тумачење слабије утемељено. Називи су неуједначени и на другим местима — иста скала SRP3 зове се и *Kriminalne* и *Kriminogene tendencije*, домен Поштење-Скромност и *Poštenje* — а израз супресија употребљен је на више места (стр. 57, 62, 75, 81) у значењу међусобног поништавања или кочења, што у раду с регресионим и структуралним моделима, у коме се исти израз користи и статистички, може збунити. Сажимајућа реченица на стр. 144 омашком смешта Аморалност међу негативне полове, иако рад на стр. 141 и 145 исправно утврђује позитивне везе психопатије и Аморалности.

Језик и правопис. Сва поглавља садрже бројне словне и граматичке грешке, у тексту и у табелама — „upotebljen“, „staregija“, „Interpresonalna“ и многе друге. Смисао се готово свуда може реконструисати, али рукопису је недостајала пажљива лектура. Транскрипција страних имена није уједначена: у истој реченици стоје *Fauler* и *Patrik* поред изворног *Lilienfeld* (стр. 36).

IX Научни апарат

Апарат је у основи уредан, и то треба рећи пре замерки. Образац аутор–година примењен је доследно; велика већина позивања поклапа се с пописом до слова, а готово свака јединица пописа цитира се бар једном. Попис је обиман (више од 430 јединица) и савремен — близу половине чине радови из 2009–2013 — а старији радови на којима рад гради преглед (Клекли, Карпман, Ликен, Робинс, Хер) цитирани су изворно. Позајмљене табеле означене су изворима, садржај се у свему слаже с насловима и странама, нумерација табела, дијаграма и фуснота је непрекинута, а прилози у целости документују инструменте.

Замерке су три врсте.

Прва је несагласност позивања и пописа. Више позивања нема јединицу у попису, међу њима, што је важније, „Lee & Ashton, 2005“ (стр. 104), на коме почива хипотеза 2 и образложење модела медијације (стр. 107), и „Blair, Colledge & Mitchell, 2001“ (стр. 105), на коме делом почива хипотеза 5 (у попису је под том годином други рад истог тима). Обрнуто, четири јединице пописа (Cronbach & Meehl, 1955; Hart, Cox & Hare, 1995; Kosson и сар., 2002; Poythress и сар., 2008) у тексту се не цитирају. Писани облик докторске дисертације на Универзитету у Београду то изричито уређује: „У попису литературе не сме бити радова који нису цитирани, ни оних на које се у раду не упућује.“ (Универзитет у Београду, 2012, Докторска дисертација мора да садржи, нап. 2). Неколико радова цитира се с различитим годинама у тексту и попису (нпр. Rufino и сар. 2010/2011; Jones & Miller 2011/2012).

Друга су погрешни библиографски подаци и приписивања. У попису литературе јединица Međedović, Kujačić и Knežević (2012) носи стране 257–274 уместо 277–294; Miller и Lynam (2001) приписани су часопису *Criminality* уместо *Criminology*; раду Gao и Raine (2010) додат је трећи аутор *Phil, D. D.*, настао од академског звања. Више презимена исписано је погрешно у тексту и попису (нпр. Decyper, Swoger, Herpetz). Неколико садржинских приписивања је погрешно: PCL:SV приписана је студији која инструмент користи (Steadman и сар., 2000), а не његовим ауторима (Hart, Cox & Hare, 1995); налаз о креативности особа с израженим Интерперсоналним стилом приписан је на стр. 132 и 141 ауторима теста STAT (Sternberg и сар., 2001) уместо студији Salekin, Neumann, Leistico и Zalot (2004), којој га рад исправно приписује на стр. 47; за предност самопроцене у предвиђању рецидива наведен је рад о суицидалном понашању осуђеника (стр. 151).

Трећа је ослонац на сиву литературу: три самоописна инструмента у опису мера документована су сажецима саопштења, иако рад на другим местима наводи њихове објављене изворе (в. одељак V), а прва хипотеза почива на сажетку саопштења (в. одељак III).

X Однос рада и извештаја Комисије

Извештај Комисије ваља мерити обрасцем коме је морао да одговара. Стандарди рада Већа научних области друштвено-хуманистичких наука из 2011 одређују делове реферата, међу њима и овај: „Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању: (Објаснити да ли су хипотезе научно потврђене или оборене)“ (Универзитет у Београду, Веће научних области друштвено-хуманистичких наука, 2011, II, т. 3); одељак о недостацима образац не предвиђа, а Веће по свом правилнику оцењује само да ли је дисертација у складу с одобреном темом и да ли наводи реферата потврђују да су се стекли услови за одбрану (Универзитет у Београду, 2007, чл. 23). Извештај тај образац испуњава: наводи податке о аутору и раду, циљеве, хипотезе с оценом сваке, садржај, резултате и троструки допринос, и закључак. То што у њему нема замерки није одступање од обрасца.

Велики део оцене Комисије одговара стању у тексту. Оцена да је примењен „logistički izuzetno zahtevan multimetodski dizajn“, да је у теоријском делу направљен темељан преглед литературе и да су резултати пажљиво протумачени има покриће у раду (в. одељке II и IV). Исход хипотеза 5 и 6 пренет је тачно. Оцена четврте хипотезе у извештају — да веза IAT-а с психопатијом није нађена, а да јесте са садизмом — тачнија је од оцене у самом раду, који први део хипотезе проглашава делимично потврђеним преко композита мера рецидива (стр. 147).

Неколико места, међутим, не одговара стању у тексту.

Прво, извештај у саму прву хипотезу уписује објашњење изостанка сагласности, у реченици „Nedostatak kongruence bi trebalo da bude posledica adaptivnog potencijala ovih crta, koji ih razlikuju od mera antisocijalnih formi psihopatije“ (извештај, т. 3). Хипотеза 1 у раду предвиђа само сагласност понашајних и изостанак сагласности личносних аспеката (стр. 104); објашњење адаптивним потенцијалом рад уводи тек накнадно, као ad hoc хипотезу (стр. 126). Хипотеза је, уз то, делимично потврђена и зато што Афективитет рејтинга конвергира са самопроценом, што извештај не помиње.

Друго, трећу хипотезу извештај препричава као хипотезу о вези шизотипије с мерама психопатије добијеним самопроценом и оцењује је као потврђену. За тако сужену формулацију оцена стоји; у раду, међутим, хипотеза гласи за мере психопатије уопште (стр. 104; в. одељак VII).

Треће, извештај оцењује: „podaci su analizirani pomoću adekvatnih, naprednih statističkih metoda“. Избор метода јесте примерен питањима рада, али извештај не помиње ни вишеструко тестирање без корекције, ни сужавање модела на истом узорку, ни нетестирано посредовање, ни несагласне бројеве у поглављу 9 (в. одељак VI) — а управо на поглављу 9 почива концептуални допринос који извештај истиче, када каже да „deo varijanse koji nije u vezi sa kriminalom predstavlja manifestaciju

adaptivnih potencijala ličnosti“. Слично томе, извештај за модел парцијалне медијације каже да даје опис батерије мера која би практичару могла помоћи да „pouzdano i validno proceni rizik od ponovnog vršenja krivičnih dela“; сам рад је опрезнији и батерију назива хипотетичком, уз предлог провере (стр. 158).

Ниједно од ових неслагања не обара позитивну оцену. Она показују да извештај на тим местима преноси тумачења рада без ограда које захтевају његове табеле.

XI Шта остаје

Дисертација Јанка Међедовића је озбиљан, самостално изведен емпиријски рад из психологије личности и форензичке психологије, заснован на нацрту који је и Комисија с разлогом назвала логистички изузетно захтевним: психопатија је истовремено мерена рејтингом и самопроценом на истом узорку осуђеника, у широкој мрежи црта личности, имплицитних асоцијација и података о рецидиву. Из тог нацрта рад изводи налазе који стоје на више анализа истовремено — да рејтинг мера Интерперсоналног стила практично не дели варијансу са самопроценом, док остале фасете с њом конвергирају; да је Поштење-Скромност најдоследнији личносни корелат психопатије; да имплицитне асоцијације на насиље прате садизам, а не психопатију; да Тест коцкања у овом узорку не носи ништа од очекиваног. Теоријски преглед је широк и савремен, критички однос према главном инструменту зрео, провера стила процењивача пажљива, а негативни налази саопштени отворено. Фактографска основа рада у највећем делу држи.

Слабости су, по оцени овог осврта, четвороструке, и највећа њихова мера не погађа саме прикупљене податке, него њихово извештавање и тумачење. Прва је закључивање: статистички обрасци из резултата — супресија, одсуство директних стаза после сужења модела, корелације с композитом рецидива — у завршним разматрањима постају особине црта, узроци рецидива и доказано посредовање, а адаптивни потенцијал, отпорност на третман и нетаутолошка веза с рецидивом тврде се без мера које би их показале. Друга је извештавање: недостају број испитаника по анализи, поступак с недостајућим подацима, међупроцењивачка сагласност PCL-R, приказ осипања и потпун опис IAT-а и Теста коцкања, а бројеви у поглављу 9 и у Табели 14 нису међусобно сагласни. Трећа је статистичко закључивање: око 250 корелација без корекције, модели сужени и оцењени на истом узорку, посредовање без теста посредних ефеката. Четврта су омашке у преношењу литературе и у апарату — неажуран приказ DSM-5, налази пренети у обрнутом смеру или с погрешним узорком, позиви без јединице (међу њима и они на којима почивају хипотезе 2 и 5), неуједначена терминологија и недовољна лектура.

Изнад свега тога стоји једна правилност: рад најчешће сам зна оно што на спорном месту пропушта. Кружност везе Антисоцијалности и рецидива именује пре резултата; узрочно читање модела на више места сам ограђује; контаминацију критеријумом наводи међу ограничењима; тачну формулацију о IAT-у, о супресији и о налазима из литературе на другом месту и има. Највећи део онога што треба поправити није ново истраживање, него доследна примена мерила које је рад сам поставио.

У евентуалном монографском издању најплоднији би биле следеће измене. Прво, исправити бројеве у поглављу 9 и у Табели 14, предзнак у Табели 10 и податак о објашњеној варијанси непостојеће варијабле, навести број испитаника за сваку анализу и описати поступак с недостајућим подацима. Друго, преиспитати одлуке о хипотезама 3, 4 и 7, исправити запис хипотезе 4 и позив плана обраде на непостојеће хипотезе. Треће, закључке о супресији, адаптивности, посредовању и отпорности на третман свести на оно што подаци носе — статистичке обрасце у једном ретроспективном узорку — а поглавље 9 приказати као разлагање варијансе чији је информативни део резидуал. Четврто, документовати процењиваче PCL-R, тренутак увида у досије, осипање (поређење испалих и задржаних), заштиту испитаника и поступак IAT-а и Теста коцкања. Пето, ажурирати приказ DSM-5, исправити налазе пренете у обрнутом смеру, употпунити апарат, уједначити називе скала (пре свега *Callous Affect*) и текст лекторисати.

Наставак истраживања, који рад и сам предлаже, дао би највише ако би био проспективан, с тачношћу предвиђања израженом бројем, с другим рејтинг моделом психопатије уз Херов и с поновљеним структуралним моделима на независном узорку. Тек тада би се показало да ли су двојна природа Интерперсоналног стила и садистичка основа имплицитних асоцијација на насиље — две најзанимљивије идеје ове дисертације — одлике самих црта или овог узорка. И у садашњем облику, међутим, рад остаје вредан и употребљив допринос, чији би се нацрт и подаци могли понудити и ширем, међународном читаоцу.

Литература

Предмет осврта

Međedović, J. M. (2013/2014). *Psihopatija, ličnost i kriminalni recidiv: multimetodski pristup* [докторска дисертација]. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. НаРДуС: https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/3368

Кнежевић, Г., Тошковић, О., Опачић, Г., & Смедеревац, С. (2014, 24. април). *Извештај Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације Јанка М. Међедовића*. Филозофски факултет Универзитета у Београду; уз одлуку Наставно-

научног већа ДС/СС 05/4-02 бр. 668/1-XII/6 од 15. маја 2014 и захтев Факултета 04/1-2 бр. 6/2517 од 16. маја 2014 (материјали 6. седнице Већа научних области друштвено-хуманистичких наука, 27. мај 2014).

Универзитет у Београду, Веће научних области друштвено-хуманистичких наука. (2014, 27. мај). *Одлука о давању сагласности на реферат о урађеној докторској дисертацији Јанка Међедовића* (02 бр. 61206-2439/2-14).

Прописи и акти (у тексту важећем марта 2014)

American Psychological Association. (2010). *Ethical principles of psychologists and code of conduct* (2002, amended June 1, 2010). Washington, DC: Author.

Društvo psihologa Srbije. (2000). *Kodeks etike psihologa Srbije*. Beograd: Društvo psihologa Srbije.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija. (2005). *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 72/2009 i 31/2011.

Zakon o visokom obrazovanju. (2005). *Službeni glasnik RS*, br. 76/2005, 100/2007 – autentično tumačenje, 97/2008, 44/2010, 93/2012 i 89/2013.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti. (2008). *Službeni glasnik RS*, br. 97/2008, 104/2009 – dr. zakon, 68/2012 – odluka US i 107/2012.

Универзитет у Београду. (2007). Правилник о већима научних области на Универзитету у Београду. *Гласник Универзитета у Београду*, 45(134), 87–98; измене и допуне 150/09, 158/10, 164/11 и 165/11.

Универзитет у Београду. (2012). *Стандардни облик и садржај докторске дисертације која се брани на Универзитету у Београду: Докторска дисертација мора да садржи; Форма дисертације; Упутства за обликовање докторске дисертације; Електронска верзија докторске дисертације*. Београд: Универзитет у Београду.

Универзитет у Београду, Веће научних области друштвено-хуманистичких наука. (2011, 5. април). *Стандарди рада Већа научних области друштвено-хуманистичких наука* (02 бр. 06-5033/31). Београд: Универзитет у Београду.

Литература

American Educational Research Association, American Psychological Association, & National Council on Measurement in Education. (1999). *Standards for educational and psychological testing*. Washington, DC: American Educational Research Association.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

APA Publications and Communications Board Working Group on Journal Article Reporting Standards. (2008). Reporting standards for research in psychology: Why do we need them? What might they be? *American Psychologist, 63*(9), 839–851.

Bechara, A., Damasio, A. R., Damasio, H., & Anderson, S. W. (1994). Insensitivity to future consequences following damage to human prefrontal cortex. *Cognition, 50*(1–3), 7–15.

Buelow, M. T., & Suhr, J. A. (2009). Construct validity of the Iowa Gambling Task. *Neuropsychology Review, 19*(1), 102–114.

Caldwell, M. F. (2011). Treatment-related changes in behavioral outcomes of psychopathy facets in adolescent offenders. *Law and Human Behavior, 35*(4), 275–287.

Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin, 112*(1), 155–159.

Cooke, D. J., Hart, S. D., Logan, C., & Michie, C. (2012). Explicating the construct of psychopathy: Development and validation of a conceptual model, the Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality (CAPP). *International Journal of Forensic Mental Health, 11*(4), 242–252.

Društvo psihologa Srbije. (2012). *Uputstvo autorima* [Instructions for authors, časopis Psihologija]. Beograd: Društvo psihologa Srbije.

Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods, 4*(3), 272–299.

Fiedler, K., Messner, C., & Bluemke, M. (2006). Unresolved problems with the 'I', the 'A', and the 'T'. *European Review of Social Psychology, 17*, 74–147.

Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*(6), 1464–1480.

Greenwald, A. G., Nosek, B. A., & Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the Implicit Association Test: I. An improved scoring algorithm. *Journal of Personality and Social Psychology, 85*(2), 197–216.

Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2008). Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual Review of Clinical Psychology, 4*, 217–246.

Hemphill, J. F., Hare, R. D., & Wong, S. (1998). Psychopathy and recidivism: A review. *Legal and Criminological Psychology, 3*(1), 139–170.

Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*(1), 1–55.

Kujačić, D., Međedović, J., Đoković, N., Jerinić, M., & Knežević, G. (2012). Latentna struktura zajedničkog prostora ličnosti i psihopatije merene rejtinzima i samoprocenom. U *XVIII naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji: Knjiga rezimea* (str. 163–164). Beograd: Institut za psihologiju i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Leistico, A.-M. R., Salekin, R. T., DeCoster, J., & Rogers, R. (2008). A large-scale meta-analysis relating the Hare measures of psychopathy to antisocial conduct. *Law and Human Behavior, 32*(1), 28–45.

MacCallum, R. C., Roznowski, M., & Necowitz, L. B. (1992). Model modifications in covariance structure analysis: The problem of capitalization on chance. *Psychological Bulletin, 111*(3), 490–504.

MacCallum, R. C., Zhang, S., Preacher, K. J., & Rucker, D. D. (2002). On the practice of dichotomization of quantitative variables. *Psychological Methods, 7*(1), 19–40.

Mahmut, M. K., Homewood, J., & Stevenson, R. J. (2008). The characteristics of non-criminals with high psychopathy traits: Are they similar to criminal psychopaths? *Journal of Research in Personality, 42*(3), 679–692.

McDonald, R. P., & Ho, M.-H. R. (2002). Principles and practice in reporting structural equation analyses. *Psychological Methods, 7*(1), 64–82.

Međedović, J., Kujačić, D., & Knežević, G. (2012). Personality-related determinants of criminal recidivism. *Psihologija, 45*(3), 277–294.

Neumann, C. S., & Hare, R. D. (2008). Psychopathic traits in a large community sample: Links to violence, alcohol use, and intelligence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 76*(5), 893–899.

Rice, M. E., & Harris, G. T. (2005). Comparing effect sizes in follow-up studies: ROC area, Cohen's d, and r. *Law and Human Behavior, 29*(5), 615–620.

Salekin, R. T., Neumann, C. S., Leistico, A. R., & Zalot, A. A. (2004). Psychopathy in youth and intelligence: An investigation of Cleckley's hypothesis. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 33*(4), 731–742.

Sandvik, A. M., Hansen, A. L., Kristensen, M. V., Johnsen, B. H., Logan, C., & Thornton, D. (2012). Assessment of psychopathy: Inter-correlations between Psychopathy Checklist Revised, Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality – Institutional Rating Scale, and Self-Report of Psychopathy Scale–III. *International Journal of Forensic Mental Health, 11*(4), 280–288.

Snowden, R. J., Gray, N. S., Smith, J., Morris, M., & MacCulloch, M. J. (2004). Implicit affective associations to violence in psychopathic murderers. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 15*(4), 620–641.

Sprague, J., Javdani, S., Sadeh, N., Newman, J. P., & Verona, E. (2012). Borderline personality disorder as a female phenotypic expression of psychopathy? *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 3*(2), 127–139.

Vassileva, J., Kosson, D. S., Abramowitz, C., & Conrod, P. (2005). Psychopathy versus psychopathies in classifying criminal offenders. *Legal and Criminological Psychology, 10*(1), 27–43.

Vitacco, M. J., Neumann, C. S., & Jackson, R. L. (2005). Testing a four-factor model of psychopathy and its association with ethnicity, gender, intelligence, and violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 73*(3), 466–476.

Walsh, Z., Swogger, M. T., & Kosson, D. S. (2009). Psychopathy and instrumental violence: Facet level relationships. *Journal of Personality Disorders, 23*(4), 416–424.

Wilkinson, L., & Task Force on Statistical Inference. (1999). Statistical methods in psychology journals: Guidelines and explanations. *American Psychologist, 54*(8), 594–604.

Williams, K. M., Paulhus, D. L., & Hare, R. D. (2007). Capturing the four-factor structure of psychopathy in college students via self-report. *Journal of Personality Assessment, 88*(2), 205–219.

Yang, M., Wong, S. C. P., & Coid, J. (2010). The efficacy of violence prediction: A meta-analytic comparison of nine risk assessment tools. *Psychological Bulletin, 136*(5), 740–767.